

**Наталія НІКОРЯК,**

*orcid.org/0000-0001-6658-0114*

кандидатка філологічних наук, доцентка,  
доцентка кафедри зарубіжної літератури та теорії літератури  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича  
(Чернівці, Україна) *n.nikoriak@chnu.edu.ua*

**Анастасія НІКОРЯК,**

*orcid.org/0009-0002-6980-8203*

студентка I курсу факультету історії, політології та міжнародних відносин  
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича  
(Чернівці, Україна) *nikoriak.anastasiia@chnu.edu.ua*

## СПЕЦИФІКА ПЕРСОНОСФЕРИ РОМАНУ МІШЕЛЯ УЕЛЬБЕКА «ПОКОРА»

Проаналізовано літературно-критичні та літературознавчі праці, присвячені творчості Мішеля Уельбека, що дозволило окреслити загальну картину реценції творчого доробку французького письменника. Зазначено, що роман “Покора” (2015) тлумачиться критиками і дослідниками, як геніальність і прозорливість автора, натомість представники мусульманської общини вбачають в ньому провокацію.

Комплексно досліджено персоносферу роману. Зауважено, що ключовий персонаж Франсуа не є ревним католиком, тому зміна релігії як коду людської ідентифікації для нього можлива. М. Уельбек майстерно змальовує всі етапи поступового розчарування героя у житті, виписує ті зовнішні факти, які сприяли зміні суспільно-релігійних орієнтирів: наукове безсилля, душевна і тілесна самотність, смерть близьких людей, втрата кохання, байдужість суспільства, брак дружньої підтримки, втрата роботи і, зрештою, вплив політично-релігійної ситуації. Крім того, автор досить детально окреслює як зовнішні, та внутрішні зміни французького суспільства під впливом мусульманської традиції. У такий спосіб, подаючи власну реценцію ключових подій сьогодення в аспекті політичного й релігійного дискурсів.

Підкреслено, що найближче оточення Франсуа робить свій вплив на його остаточний вибір, оскільки кожен так чи інакше нашоує героя на думку в прогнізності французького суспільства, позбавленого релігійності, національної ідентичності, сімейних цінностей, перспективності успішного розвитку. Цей персонажний контекст доповнюється введенням у текст реальних політиків, що розширює персоносферу, відтворюючи загальну картину політичних перипетій Франції 2022 року, надаючи їй більшої достовірності, викликаючи у читача сприйняття подій у тексті як таких, що дійсно відбуваються у часі та просторі. Стверджується, що М. Уельбек у своєму романі “Покора” майстерно проінтерпретував тезу про релігію як ключовий код ідентифікації сучасної людини в аспекті політичного й релігійного дискурсів сьогодення.

**Ключові слова:** М. Уельбек, “Покора”, іслам, глобалізація, цивілізаційна ідентичність, реценція, персоносфера.

**Nataliia NIKORIAK,**

*orcid.org/0000-0001-6658-0114*

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,  
Associate Professor at the Department of World Literature and Theory of Literature  
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University  
(Chernivtsi, Ukraine) *n.nikoriak@chnu.edu.ua*

**Anastasia NIKORIAK,**

*orcid.org/0009-0002-6980-8203*

First-year student at the Faculty of History, Political Science and International Relations  
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University  
(Chernivtsi, Ukraine) *nikoriak.anastasiia@chnu.edu.ua*

## SPECIFICS OF PERSONOSPHERE IN THE NOVEL BY MICHEL HOUELLEBECQ “SUBMISSION”

The article under discussion studies literary and critical works on the creative activities of Michel Houellebecq, which allows outlining the general features of the reception of the French writer's literary accomplishments. It is important that

*the novel "Submission" (2015) is interpreted by critics and researchers as the author's genius and foresight, while the representatives of the Muslim community see it as a provocation.*

*The article presents a comprehensive analysis of the novel's personosphere. It points out that the key character François is not a devout Catholic, so a change of religion as a code of human identification is possible for him. M. Houellebecq skillfully depicts all the stages of the hero's gradual disillusionment with life, describes the external facts that contributed to the change in socio-religious orientations: scientific powerlessness, mental and physical loneliness, death of loved ones, loss of love, indifference of society, lack of friendly support, loss of work, and, finally, the influence of the political and religious situation. In addition, the author describes in some detail both external and internal changes in French society under the influence of the Muslim tradition. In this way, he presents his own reception of the key events of our time in terms of political and religious discourse.*

*It is essential that François's closest surrounding affects his final choice, as everyone in one way or another makes the hero think about the rottenness of French society, devoid of religiosity, national identity, family values, and the prospects for successful development. This character context is complemented by the introduction of real politicians into the text, which expands the novel's personosphere, recreating the overall picture of the political vicissitudes of France in 2022, giving it greater credibility, causing the reader to perceive the events in the text as really happening in time and space. The article proves that M. Houellebecq, in his novel "Submission", skillfully interpreted the idea of religion as a key code of identification of a modern person in terms of political and religious discourses of our time.*

**Key words:** M. Houellebecq, "Submission", Islam, globalization, civilizational identity, reception, personosphere.

**Постановка проблеми.** Мішель Уельбек (Michel Houellebecq, 1958 р.н.) – відомий французький поет, романіст, публіцист, кінорежисер і сценарист, лауреат премії Гонкурів 2010 р., один з найбільш відомих, непередбачуваних та найсуперечливіших французьких авторів сьогодення: “новий непересічний талант”, “найцитованіший письменник Франції”, “криве дзеркало покоління”, “літературний маргінал”, “французький інтелектуал” тощо. Автор таких світових бестселерів, як “Платформа”, “Елементарні частинки”, “Можливість острова”, “Карта і територія”, “Покора”.

Творчість сучасного французького письменника на сьогодні є надзвичайно популярною не лише в нього на батьківщині, але й в інших країнах, зокрема і в Україні. Після виходу в 1994 р. першого роману “Розширення поля броні” М. Уельбек змінює свій статус – одразу стає відомим у всій Франції. А вже після того, як у 1998 р. побачив світ наступний скандальний роман “Елементарні частинки”, за який французький письменник отримав державну премію “Гран прі” з літератури, здобуває й світове визнання. В Україні за останні десятиліття було перекладено чимало його знакових романів. Зокрема, у 2004 р. вийшов роман “Платформа”, у 2005 р. – “Елементарні частинки”, у 2007 р. – “Можливість острова” і “Розширення поля броні” (в ж. “Всесвіт”), у 2012 – “Карта і територія”, а в 2015 – “Покора”. Піднімаючи доволі непрості проблеми у своїй творчості, М. Уельбек розворушив французьке суспільство, змусив задуматися і проаналізувати ситуацію, що складається сьогодні. І це спрямувала на автора шквал звинувачень. Пророчість “Покори” тлумачиться критиками і дослідниками, як геніальність і прозорливість автора, натомість

представники мусульманської общини вбачають в ньому провокацію. Як наслідок, автору неодноразово погрожували й переслідували. Так званий реванш Сходу, пропонований М. Уельбеком, який рано чи пізно повинен був відбутися, викликає у реальних політиків скепсис, натомість вдумливий читач сприйматиме цей текст як роман-засторогу, роман-передбачення, що спонукає до перегляду особистісних орієнтирів.

**Аналіз досліджень.** Публікація чергового роману Уельбека спричиняла появу ряду теоретично-критичних розвідок як у Франції, так і за кордоном, присвячених різним аспектам творчості автора. Проте, як засвідчують джерела, ставлення до автора було і залишається неоднозначним (Кантемир, 2010: 180). Незважаючи на світове визнання митця, його творчість і сьогодні не стоїть в центрі дослідницьких зацікавлень, однак поступово привертає увагу як зарубіжних, так і українських літературознавців. Серед ґрунтовних розвідок французького літературного дискурсу, темою яких ставала експериментальна творчість М. Уельбека, можна назвати праці О. Бардоля, М.Л. Клемана, Д. Демонпіона, Д. Ногеза, Ж.-Ф. Патріколя. Показово, що погляди окремих авторів на творчість видатного письменника іноді абсолютно полярні, і містять як “возвеличення генія автора”, так і “нищівну критику”. Зокрема, О. Бардоль у своєму невеличкому дослідженні позитивно ставиться до творчості М. Уельбека і стверджує, що він єдиний, кого можна читати після М. Пруста (Bardolle, 2004). Натомість Ж.-Ф. Патріколя подає свої критичні зауваження, наголошуючи при цьому, що творчість французького автора є не більше, ніж “маркетингова література” (Patricola, 2005).

Не менш відомий французький романіст та есеїст Д. Ногез у своїй книзі “Уельбек, як він є” подає

біографію “похмурого француза” не у вигляді завершеного літературного портрету, “а як є, тут і зараз” (Noguez, 2003). Дослідник говорить про того, хто своєю появою на літературній сцені спровокував ефект “бомби, що розірвалася”, який є не просто тим, кого найбільше читають, а й найбільше обговорюють у сучасній Європі, який, проте, і сьогодні залишається “закритим як особистість”, проте є “одним з найвидатніших письменників сучасності” (Noguez, 2003: 5). Незважаючи на ярлики, які вішали на Уельбека – провокатор, розпусник, фантазер, провидець, Д. Ногез називає його одним з найвидатніших реалістів, який водночас закоханий у наукову фантастику: “Він філософ тією ж мірою, як поет і романіст” (Noguez, 2003: 15).

В українському науковому дискурсі окремі аспекти творчості відомого французького письменника досліджували А. Денисенко, Н. Дерев’янченко, Р. Дзик, Н. Кантемир, С. Комаров, В. Мірошніченко, Ю. Павленко, І. Рябчий, Я. Тарасюк, О. Меншій. Проте серед багатьох праць, в яких переважно аналізуються перші романи письменника, бракує цілісного аналізу персоносфери роману “Покора”.

**Мета статті** – дослідити специфіку персоносфери роману Мішеля Уельбека “Покора”.

**Виклад основного матеріалу.** Персоносфера – явище, що пов’язане із структурною організацією тексту у зрізі взаємостосунків між персонажами. Усвідомлення персоносфери як специфічного феномену бере свій початок ще з епохи Античності (Платон), і сьогодні дослідники активно виокремлюють персоносферу як самостійний об’єкт (Наместюк, 2018). В сучасній гуманітарній науці вперше авторське визначення поняття “персоносфера” запропоноване вченим Г. Хазагеровим, який означив її як сферу літературних, історичних, фольклорних, релігійних персонажів (Нікоряк, 2012: 99). Персоносфера виступає як універсальне явище, проте, залежно від середовища прояву, воно може мати свою специфіку. Крізь особистісний склад персоносфери прочитуються певні історико-культурні реалії, конкретизуються уявлення, осмислюються цінності, формулюються концепти, робляться узагальнення. В її системі ідентифікуються й самі особистості.

Таким чином, спочатку поняття “персоносфери” подавалося у доволі широкому значенні. Натепер розробка парадигми “персоносфера” провадиться також в аспектах ідей про матеріальність думки, наявність в культурі її “сакрального ядра”. Стосовно літературного тексту слід зазначити, що персоносфера може тлумачитися у двох ракурсах: 1) персоносфера героя: всі персонажі

так чи інакше дотичні до головного героя; 2) всі персонажі (особи/неособи) тексту. У свою чергу, в середині персоносфери можна виділяти окремі рівні стосунків персонажів (Червінська, 2015). Таким чином, поняття персоносфери сьогодні вже досить детально описане в українському науковому дискурсі (праці С. Наместюк, Н. Нікоряк, А. Тичініної, О. Червінської).

**Франсуа як центральна постать персоносфери роману.** Головним персонажем роману постає професор літератури університету “Париж-III – Сорбона” **Франсуа** (44 роки), дослідник творчості французького письменника Жоріса-Карла Гюїсманса, про якого зазначав: “Упродовж тривалих років моєї похмурої юності Гюїсманс був мені відданим товаришем та супутником; жодного разу я не засумнівався, не відчув спокуси залишити його і взятися до іншої теми...” (Уельбек, 2015: 5-6). Проте час після захисту спливав, а Франсуа так і не публікував значних наукових праць. Лише час від часу в окремих літературних журналах з’являлися його дописи про Гюїсманса, які, зауважимо, отримували схвальні відгуки у виданнях “Поетика” й “Романтизм” і спричинили, мабуть, підвищення до статусу професора (Уельбек, 2015: 24). На роботі він також не був перевантажений: після призначення на посаду професора новий графік дозволяв йому виконувати всі свої обов’язки за один день – середу. З професійної точки зору Франсуа поки користувався замолodu набутих здобутками, не надто піклуючись про майбутні наукові звершення. І це створило своєрідну лакуну у житті героя, оскільки у нього з’явилося чимало вільного часу, раніше заповнюваного науковими студіями.

Про батьків Франсуа наведені доволі скупі відомості: батько мешкав з новою подружкою “у шалі у гірському масиві Екрени в Альпах”, натомість мати “нудьгувала в Невері і жодної компанії, окрім французького бульдога, не мала” (Уельбек, 2015: 62). Франсуа не спілкувався зі своїми батьками “уже років з десять”, пояснюючи це тим, що “ці двоє представників покоління baby-boom були невблаганними егоїстами”, і тому він не мав “жодного сумніву”, що на нього вони не чекають. У такий спосіб, родинні стосунки були повністю відрізані і через це головний герой почувався доволі самотньо. Зауважимо одразу, що після смерті матері, а потім і батька, Франсуа зрозумів, що тепер залишився абсолютно самотній у цьому безмежному світі і ніякі інші стосунки не можуть заповнити ту порожнечу, що утворилася в середині нього.

На особистому фронті у Франсуа також не складалося. Він був заповзятим холостяком,



любовні відносини якого склалися в основному із нетривалих інтрижок зі студентками: “У перші роки після мого призначення на посаду старшого викладача в Університеті “Париж-III – Сорбона” моє сексуальне життя не зазнало суттєвих змін. Рік за роком я спав зі студентками факультету, і те, що я був їхнім викладачем, мало що змінювало” (Уельбек, 2015: 16). Подекуди траплялися більш тривалі і серйозніші стосунки, наприклад, з *Міріам*, проте і вони закінчувалися на початку нового навчального року. Остання зустріч з цією дівчиною залишила в душі Франсуа сум’яття; він розумів, як і вона, зрештою, що парою їм не бути: “... у тобі є якась неприродна чесність, неготовність до компромісів, які врешті дозволяють нам виживати. Ну, скажімо, нехай ти маєш рацію щодо патріархату, нехай це навіть буде єдине можливе рішення. І все ж я отримала освіту, звикла сприймати себе як індивідуальність, здатну міркувати і приймати рішення не гірше за чоловіків, – то що ти пропонуєш тепер робити зі мною?! Залишити на смітнику?” (Уельбек, 2015: 36). Слова Міріам досить красномовно ілюструють зміну свідомості французів-чоловіків щодо ролі жінки у суспільстві і в житті в цілому, зміну, яка відбувалася не без впливу східного трактування жіночої долі. І хоча ці слова Міріам сказала ще на початку зародження мусульманської експансії, проте вони стали пророчими для більшості французенок, які дійсно опинилися зрештою на “суспільному смітнику”. Спостережливість Франсуа за деталями зробило очевидними ті незначні, на перший погляд, проте дуже суттєві зміни у французькому соціумі. Він, як чоловік, не міг не помітити ту переорієнтацію на східну традицію у зовнішності французьких жінок, які завжди вирізнялися елегантністю і “сексуальністю”. Франсуа неодноразово згадував Міріам: “Кохання чоловіка є нічим іншим, як визнанням отриманої утіхи, а мене до того ніхто так не утішав, як Міріам” (Уельбек, 2015: 31). Зауважимо тут, що Уельбеківська гіперболізація теми сексу, насамперед, є реакцією на відсутність у культурі справжнього кохання, справжнього щастя, спроба замінити самотність спілкуванням в одному варіанті. Однак випадок з Міріам все ж був особливий, і Франсуа неодноразово обдумуватиме цей зв’язок. Таким чином, глибоке почуття самотності головного героя лише посилюється. На думку автора, зростає значущість рішучості на самотність, у культурі постійної зміни ціннісних орієнтирів, в умовах відсутності твердого (вічного) фундаменту, яким тривалий період була релігія і основана на її засадах етична платформа абсолютних цінностей. І такий погляд не випад-

ковий, позаяк “М. Уельбек поріднився із самотністю, ця тема наскрізною лінією пронизує всі його романи, залишаючи слід у поезії та есеїстиці” (Мірошніченко, 2012: 128).

Черговим витком розчарування стала професійна діяльність Франсуа. Він отримує листа з університету “Париж-III”, у якому зазначалося, що новий статус університету “Париж-Сорбонна” не дозволяє йому – людині, що не є мусульманином – викладати в ньому. Цинічність самої ситуації стає очевидною, позаяк керівництво висловлювало “глибокий жаль” і запевняло, що “справа аж ніяк не у професійному рівні”. Франсуа може продовжити свою викладацьку кар’єру в будь-якому іншому світському навчальному закладі, але, якщо він вирішить припинити викладання, університет зобов’язується виплачувати йому пенсію. У такий спосіб нова мусульманська влада готова була піти на серйозні фінансові витрати, аби лише уникнути хвилі невдоволення серед викладачів. Вочевидь, зміни структурного характеру були радикальними і не відповідали тим гаслам, з якими йшов на вибори кандидат від Братства – “толерантність і терпимість”. І тим більше несподіваним став той факт, що Сорбонну купить “арабський шейх”, і перетворить її на приватний ісламський університет, а викладачами зможуть бути лише послідовники ісламу.

Порожнеча, яка ще більше поглибилася, штовхала Франсуа на стежку самотності і відчаю, а відчуття приреченості наштовхнуло на думки про суїцид: “І все ж я відчував, що близький до суїциду – хай навіть мене не крає відчай чи глибока зажура; я страждав від повільного виродження “загалу функцій, які чинять опір смерті”, як зазначає Ксав’є Біша” (Уельбек, 2015: 174). Герой відчуває постійне коливання між життям і смертю.

Чергову спробу знову віднайти себе Франсуа вирішує зробити у найдавнішому християнському монастирі в Лігюже, який він двадцять років тому відвідував, пишучи роботу про Гюїсманса. Він знову тут оселяється, щоб перейнятися християнським духом і отримати нову надію на життя. Натомість, Франсуа не покидало постійне відчуття чужості: “Раптом я перестав розуміти сенс своєї присутності тут; часом він ніби слабенько блимав, я бачив його – але наступної миті він зникав; однак було цілком очевидно, що з Гюїсмансом мій візит до абатства пов’язаний не був” (Уельбек, 2015: 183). Нічого не надихало: ні готичні будівлі, ні холод келії, ні медитативні меси, які вселяли радість у серця ченців. Все драгувало настільки, що, зрештою, прийшло усвідомлення – “спроба втамуватися монастирем стала повним прова-

лом” (Уельбек, 2015: 185). Через три дні Франсуа повернувся до Парижа, де на нього чекало “помешкання, де ніхто нікого не любив і яке ніхто не любив” (Уельбек, 2015: 190).

Промінцем надії на покращення стала пропозиція редагування збірки творів Гюїсманса у престижній серії класичної літератури; згодом він відчує, що саме ця робота стане вершиною його “інтелектуального життя”. Робер Редіже, новопризначений президент Сорбонни, пропонує Франсуа повернутися до викладання в університеті, але з однією умовою – він повинен прийняти іслам. Франсуа довго сумнівається, але переконливі аргументи Редіже та можливість нового життя – престижна і високооплачувана робота, можливість мати кілька дружин – зрештою переконують його. Зерно сумніву, яке висіяв Редіже у душі Франсуа, виростає миттєво: “Уперше в житті мене примусили замислитися про Бога, серйозно задуматися про сутність Творця, що стежить за всіма моїми вчинками, і спершу я відреагував дуже різко – просто злякався. Проте поволі <...> я заспокоювався, твердив, що я, без сумніву, мало-значуща особа, що у Творця, напевно, є важливіші справи, проте не міг спекатися жадливої думки про те, що певної миті він помітить моє існування і *покарає* мене...” (Уельбек, 2015: 221).

Роман “Покора” закінчується сценою навернення Франсуа до ісламу у Великій мечеті Парижа. Герой вимовляє відповідні слова і на цьому обряд навернення завершується: “Віднині я був мусульманином” (Уельбек, 2015: 252). Після обряду в університеті відбувається прийом, де Франсуа вже постає у новому статусі. Останні слова хоча й мають переконливий характер, проте сіють сумнів у душі читача: “Достоту як моєму батькові кількома роками раніше, мені трапилася нагода – шанс на друге життя, майже не пов’язане з попереднім. І мені, безперечно, не буде про що шкодувати” (Уельбек, 2015: 253). І не дивно, бо “Уельбеківський оповідач стає ніби режисером або драматургом, який вільний діяти, як забажає. Він перетворює своє життя на роман, а роман – на життя” (Дерев’янченко, 2014: 232).

Таким чином, М. Уельбек майстерно змальовує всі етапи поступового розчарування Франсуа у житті, виписує ті зовнішні факти, які сприяли зміні суспільно-релігійних орієнтирів: наукове безсилля, душевну і тілесну самотність, смерть близьких людей, втрату кохання, байдужість суспільства, брак дружньої підтримки, втрату роботи і, зрештою, вплив політично-релігійної ситуації.

**Найближче оточення Франсуа.** Важливо підкреслити, що стосунки у персоносфері роману

позначаються функціонуванням багатьох “умовностей”. Зокрема, однією з таких конструктивних умовностей є самотність героя, позаяк наявність персонажного контексту вже її заперечує. Навколо персонажного ядра, яким у романі виступає Франсуа, групується цілий ряд персонажів, що дотичні до головного героя. Насамперед, мова йде про колег та друзів.

Серед колег, з якими Франсуа “товаришував” і “випивав час від часу”, був *Cmib*, що займав посаду старшого викладача того ж університету. Він також читав студентам лекції з літератури XIX століття на першому та другому курсах. Любив, як і Франсуа, зав’язувати стосунки зі студентками, а особливо з першокурсницями, просто обожнював “з першого ж дня навчання пожадливо роздивлятися “нове надходження”: “Через легкі спортивні куртки, кросівки та занадто каліфорнійську зовнішність Стіва я щоразу вподібнював його до персонажа Тьєррі Лермітау стрічці “Засмагли” – той щотижня виходить із будинку, аби побачити новеньких відпочивальниць” (Уельбек, 2015: 17). Стів не користувався великою повагою серед своїх колег, оскільки “не мав жодної публікації – ні у поважному журналі, ні в другорядному – і написав лише малозрозумілу дисертацію про Артюра Рембо, на надзвичайно “порожню” тему” (Уельбек, 2015: 21). Проте Франсуа не ігнорував пропозицію “хильнути” зі Стівом переважно “чаю з м’ятою” у “Великій Паризькій мечеті”, що розташовувалась неподалік від факультету: “Я терпіти не міг м’ятного чаю, мені не подобалася мечеть, Стів також був мені не до вподоби – проте я йшов з ним” (Уельбек, 2015: 20-21). Стів дуже цінував цю своєрідну дружбу з Франсуа і був, навіть, вдячний за неї.

Цікавим моментом в романі щодо цього персонажа постають деталі: абсолютно непоказний, посередній викладач і науковець, який не користується шаном у колег, любить пити чай у мечеті. Саме Стів, після зміни влади на мусульманську, одним з перших приймає нові умови і змінить віру заради подальшої викладацької кар’єри: “Як я й передчував, він погодився на посаду викладача в новому університеті – йому дали читати курс про Артюра Рембо. Стів явно соромився розповідати про це і додав – хоч я й не питав, – що нове керівництво не втручалось у зміст курсу” (Уельбек, 2015: 152). Стів зізнався Франсуа, що питання це було доволі непростим, він вагався, проте відмовитися від “десяти тисяч євро на місяць” доволі важко, крім того його забезпечили розкішною трикімнатною квартирою на вулиці Драгон, “за яку він платив мізер”. І найцікавішою деталлю, яку Стів

повідав нашому герою, був той факт, що він одружився на студентці, а наступного місяця в нього буде “друга дружина” (Уельбек, 2015: с. 153). Крім такої “цікавої” особистої інформації, Стів повідомив Франсуа, що керівництво університету дуже хотіло, щоб він все ж залишився на факультеті.

Іншою колегою, з якою Франсуа час від часу спілкувався переважно задля отримання найсвіжішої інформації, була **Марі-Франсуаз**, “стара харцизяка, з якої аж сипалися їдкі чутки” (Уельбек, 2015: 27). Однак “поважний стаж в університеті цієї леді та присутність у деяких консультативних радах надавали їй теревення більшої ваги та глибшого сенсу, ніж балачки малозначущого Стіва” (Уельбек, 2015: 27). Показово, що Марі-Франсуаз також полюбила східну кухню, тому вибір ресторану для зустрічі з Франсуа випадав на марокканський, адже був день посту, “халяль” (продукти, які допускаються Ісламом). Образ цієї жінки дещо в іншому ракурсі письменник розкриє пізніше, коли вона втратить свою роботу через зміну керівництва університету: “Заклопотана, перед кухонним столом, вдягнена у кумедну запаску з написом “Не гримайте на кухарку – це справа хазяїна!” – вона нічим не нагадувала ділову пані, яка ще кілька днів тому читала аспірантам лекцію про незвичайні обставини, за яких Бальзакові довелося вносити правки в роман “Беатріс”” (Уельбек, 2015: 127).

Марі-Франсуаз мала доволі впливового чоловіка, **Алена Таннера**, який працював у Генеральній дирекції служби внутрішньої безпеки (ГДСВБ). Саме від нього Франсуа і дізнався про апокаліптичні зміни у французькому суспільстві. Цікавим моментом щодо подружжя Таннерів був той, що стався після заворушень у Парижі. Вони, як, власне, і Франсуа, вирішили поїхати подальше від “катастрофи, яка активно прогресувала”. І зупинилися в Мартелі, де і Франсуа вирішив перечекати. Місце для зустрічі персонажів письменник підібрав досить ретельно, оскільки “назва – Мартель – не випадкова... Кожен знає, що Карл Мартел переміг арабів при Пуатьє у 732 році, зупинивши мусульманську експансію на північ. Битва справді була вирішальною – вона дала початок ері середньовічного християнства” (Уельбек, 2015: 125). Історичний екскурс, який письменник робить вустами Алена Таннера, є відбиттям чи відголоском подій сьогодення. Хоча й минуло понад тринадцять століть, однак ситуація чітко нагадує битву видатного Мартеля: знову зішлись два світи на території їхньої батьківщини. Проте чи знайдеться сучасний Мартель – на це питання, на жаль, немає відповіді ні Франсуа, ні Ален.

Аналізуючи образ Таннера, слід підкреслити також його особисте зацікавлення ісламською ситуацією у Франції. Зокрема, відомо, що усю кар’єру він присвятив спостереженню за ісламськими рухами (Уельбек, 2015: 131). Зауважимо, що письменник на прикладі цих персонажів яскраво демонструє, як державна машина європейського зразка розчавлює те, що повинна якраз зберігати і цінувати – висококваліфікованих працівників і справжніх патріотів своєї держави.

Ще один колега Франсуа з’являється у тексті власне перед вирішальним вибором у його житті – прийняттям ісламу. На вечірці з нагоди відкриття оновленої Сорбонни були запрошені високоповажні гості арабського світу, які стали спонсорами вищого закладу, туди був запрошений і Франсуа. Саме під час вечірки, розглядаючи чужі обличчя, наш герой впізнав колишнього колегу **Бертрана де Жиньяка**. Він був “усесвітнім світилом із середньовічної літератури, регулярно читав лекції в Коламбії та Єйлі й був автором поважного дослідження “Пісні про Роланда”” (Уельбек, 2015: 195). Між цими персонажами не було якихось теплих професійних стосунків, оскільки, як зізнався сам Франсуа, знав його мало, “розмовляли заледве двічі” (Уельбек, 2015: 195). Проте Жиньяк був серед тих, хто залишилися викладати, прийнявши всі вимоги з боку арабського керівництва: “Зрештою, це був єдиний кадровий успіх, яким міг похвалитися президент новоствореного університету” (Уельбек, 2015: 195). Проте вечірка “не клеїлася”, між арабами та французами не встановлювалося природного контакту, і це було викликано тим, що на рауті були присутні одні чоловіки: “Не запросили жодної жінки, а вести світське життя без жінок <...> – непростий виклик” (Уельбек, 2015: 196).

Проте тема жіночої долі при зміні релігій наштотувала Франсуа не один раз на роздуми. Так, порівнюючи жіночу долю європейських та східних красунь, Франсуа згадав свого давнього друга **Брюно Деланда**, з яким приятелював ще в аспірантурі, проте з того часу не зустрічався з ним: “Я не бачив Брюно понад двадцять років – і стільки ж років про нього не згадував” (Уельбек, 2015: 78). Брюно займався творчістю Лафорта, “написав цікаву (але не більше) роботу”, “пройшов конкурс на посаду податкового інспектора та одружився з **Аннеліз**”, з якою познайомився на студентській вечірці. Як бачимо, зразковий сценарій для молодого та успішного європейця. Дружина Брюно була спеціалістом відділу маркетингу одного з мобільних операторів, “заробляла значно більше за чоловіка”, проте посада чоловіка була стабіль-



нішою. Одружившись, вони придбали будинок, народили двох діточок. Як зауважує Франсуа, “це був єдиний з моїх однокурсників, хто мав нормальне родинне життя, решта ж і досі плавали десь між чатом Meetic, сеансами “швидких знайомств” і глибокою самотою” (Уельбек, 2015: 78). Головному герою випала нагода на власні очі побачити “нормальне родинне життя”: Брюно запросив його на барбекю. Аннеліз, пропрацювавши цілісінський день, повернулася додому “ледве жива”; взялася за приготування різних страв для гостей, які їй практично не вдалися; розплакався трирічний син; Брюно напився з самого початку свята, тому не міг “навіть сосиски на барбекю перегортати”; м'ясо на вогні дуже сильно пригорало; погода під кінець зіпсувалася (Уельбек, 2015: 79). Таким чином, звичайне “барбекю виявилось справою складнішою”, ніж думалося Франсуа напочатку: “Коли господиня впала на канапу, з ненавистю зиркнувши на східний салат “табуле”, я подумав про її життя та про життя всіх західних жінок” (Уельбек, 2015: 79-80). Доля яких була абсолютно невеселою, повною клопотів на роботі та вдома, постійною турботою про близьких, часу для себе практично не залишалося. Тож Франсуа не міг заздрити тій “нормальності” в родинних стосунках, якої фактично не існувало. Ілюзія родинного щастя, яку вибудовували більшість європейських (як і американських) сімей, зазвичай зникала на очах, розбиваючись в рутину, будні та, зрештою, зневагу один до одного. На думку Франсуа, “зараз Брюно й Аннеліз уже були розлучені – саме так відбувається нині”, хоча “століттям раніше, за часів Гюїсманса, вони залишилися б разом і, зрештою, були б не такі нещасні” (Уельбек, 2015: 80).

**Політична персонифера роману.** Змальовуючи стратегію дій та успіху мусульманської політичної партії, М. Уельбек тонко й майстерно показує доволі непросту ситуацію, яка склалася в одній із ключових країн Європи через недалекоглядну внутрішню політику. Оскільки французькі політичні лідери, розділяючись на два ворогуючі табори, вели безперервні чвари, по чергово змінювали один одного на політичному олімпі, не звертали уваги на політичних конкурентів. Саме ця політична самовпевненість, зрештою, призвела до радикальної зміни політичного курсу (див.: Нікоряк, 2025).

Одним з ключових персонажів роману постає лідер організації “Мусульманське братство” і майбутній президент Франції сорокатрирічний **Мохаммед Бен Аббес**. Про цього героя чимало інформації дізнаємося з прес-конференції, яку він дав перед оголошенням остаточних результа-

тів президентської гонки. Зокрема, ззовні Аббес був опасистим чоловіком, життєрадісним, який майстерно обходив “гострі запитання журналістів, і навіть не вірилося, що свого часу він був одним з наймолодших випускників Політехнічної школи, а потім вступив до Національної школи управління (курс “Нельсон Мандела”)” (Уельбек, 2015: 92). На думку Франсуа, Бен Аббес нагадував швидше “старенького добродушного бакалійника-тунісця – саме таким був його батько; проте його бакалійна крамниця розташовувалась у Нейїна-Сені, а не у 18-му окрузі, Безоні чи Аржантеї” (Уельбек, 2015: 92).

Бен Аббес був доволі щирим у своїх зізнаннях, і це захоплювало глядачів і слухачів, викликало в них довіру і підтримку. У своїй промові Бен Аббес не оминув ключової проблеми, яка хвилювала суспільство в цілому і його зокрема – релігії та освіти: “Усе частіше родини – єврейські, християнські або мусульманські – прагнуть, щоб їхні діти отримували не просто мертві знання, а духовну освіту, відповідну до їхньої традиції. Повернення до релігії – глибока тенденція, яка пронизує наші суспільства, і Міністерство національної освіти, без сумніву, добре це усвідомлює” (Уельбек, 2015: 93). Таким чином, лідер “Братства” чітко озвучив зміни, які відбудуться в першу чергу після його перемоги. Однак обіцянка “толерантного ставлення” до всіх релігій чомусь не насторожила суспільство.

Показово, що французьке суспільство майже одноставно вітало “перші кроки уряду національної єдності”, утвореного Аббесом. Політичні експерти зазначали: “ніколи ще новообраний президент Республіки не мав подібного успіху” (Уельбек, 2015: 167). Перші результати після обрання – зниження у неймовірних пропорціях злочинності: “навіть у найнебезпечніших кварталах злочинців стало вдсятеро менше” (Уельбек, 2015: 167); стрімке падіння рівня безробіття, спричинене масовим зникненням жінок з ринку праці через значне підвищення виплат на родину. Відбулась також реформа середньої освіти: обов'язкова освіта обмежувалася початковою школою, у віці дванадцяти років учень отримував атестат, який визнавався як документ про отримання освіти; всі заклади середньої і вищої освіти стали приватними. Мета усіх реформ, за словами самого Бен Аббеса, “повернути родині – головній ланці нашого суспільства – чільне місце й належну повагу” (Уельбек, 2015: 168). Таким чином, новий лідер Франції поступово змінював європеїзоване суспільство, вводячи в нього десь радикально, десь помірковано східні традиції та цінності.

І хоча спочатку Аббес висловлювався в доволі стриманому дусі, що не суперечив французькому політичному бомонду: підтримка мігрантів і мультикультуралізму, співчуття палестинцям, визнання демократичних цінностей. Проте досить скоро Франція радикально змінюється. З вулиць зникають дівчата в міні-спідницях. Університети щедро фінансуються саудитами, стають проісламськими. В них забороняється викладати жінкам, а викладачі-чоловіки змушені приймати іслам під загрозою звільнення. Система широкої державної допомоги згортається, оскільки уряд, що виступає за “сімейні цінності”, оголошує, що допомога нужденним – перевага сім’ї. У зовнішній політиці взято курс на об’єднання Європи з Магрибом під приводом того, що Європа – спадкоємиця Риму, а північ Африки входить в Римську імперію.

Як персонаж-опонент Бен Аббесу в романі постає лідерка “Національного фронту” **Марин Ле Пен**, яка у вирішальній битві з “Братством” йшла не на життя, а на смерть: “Для останньої, отже, ставки бути дуже високими – напевно, йшлося про головну гру в її житті” (Уельбек, 2015: 44). Ле Пен була політиком з досвідом, гідно витримувала всі етапи політичних дебатів. Зміни спостерігалися не лише у зовнішності політикині, прогрес відбувся і у поглядах кандидатки: “Мене вразив республіканський – і навіть відверто антиклерикальний – характер її промови. Після банального посилення на Жуля Феррі, вона звернулася до Кондорсе, процитувавши його славетний виступ 1792 року перед Законодавчою асамблеєю: він згадував єгиптян та індусів, “розум яких досягнув неймовірних висот, але які згодом – коли могутня релігія привласнила право освіти – скотилися до мерзеного нецтва” (Уельбек, 2015: 94–95). Висловлюючи відверто антирелігійні погляди, ні Марин, ні “Національний фронт” в цілому не змогли завоювати довіру католиків, оскільки були “надто віддані ідеям солідаризму та третього світу” (Уельбек, 2015: 95). І хоча з самого початку партія тримала лідерство в політичній таблиці, все ж вони програли, зрештою, і передвиборчі дебати, і передвиборчі перегони, посівши лише друге місце. Зауважимо, що політикиня в реальному житті схвально відгукнулася про роман Уельбека, назвавши його “вигадкою, що одного разу може стати реальністю”.

Окрім ключових політичних фігур, яких було вже названо вище, М. Уельбек в персоносферу роману вводить й інших реальних осіб політичного бомонду. Зокрема, згадує автор **Флоріано Філіппо**, французького політика, віце-президента Національного фронту, одного із головних рад-

ників Марин Ле Пен (Уельбек, 2015: 94). Який, зрештою, у реальному житті покинув партію “Національний фронт”. Філіппо вважався правою рукою Марин, головним стратегом і найважливішим помічником, який зосереджував у своїх руках внутрішньопартійні канали. Після його виходу з партії багато хто заговорив про кризу в рядах Національного фронту і навіть про швидкий розпад партії. Говорить автор і про **Рено Камю**, французького письменника і політичного діяча, який відомий своїми вкрай правими поглядами (Уельбек, 2015: 94). Згадує й **Шарля Морраса** – французького політика й поета, публіциста, теоретика “інтегрального націоналізму” (Уельбек, 2015: 89) і **Лорана Вокьє** – французького політика, генерального секретаря Союзу за народний рух (Уельбек, 2015: 92). Вводить у текст і більш відомих т.зв. “мегаполітиків”, як, наприклад, **Франсуа Олланд**, який був 24-м президентом Французької республіки (Уельбек, 2015: 98). Зокрема, останній з’явився знову на політичному олімпі, коли Марин Ле Пен закликала своїх прихильників зібратися на велику демонстрацію і заговорила про “повстання”: “Найбільшою несподіванкою була поява Франсуа Олланда після тривалої мовчанки. Наприкінці двох жалюгідних термінів, завдячуючи своїм переобранням ганебній стратегії, яка призвела до зростання рейтингу Національного фронту, президент майже відмовився від виступів, а більшість ЗМІ, здавалося б, забули про його існування” (Уельбек, 2015: 98). Він з’явився на ганку Єлисейського палацу перед журналістами і назвав себе “останньою цитаделлю республіканського ладу”, чим викликав “кілька коротких, але відвертих смішків” (Уельбек, 2015: 98). Іронічне зображення цього політика демонструє неоднозначне ставлення автора до нього і його політичних здобутків.

Проте М. Уельбек робить закиди не лише вбік Олланда. Згадує він і його попередника на президентському кріслі – **Ніколя Саркозі**, якого, за текстом, сприймають як рятівника: “Її (Міріам. – Н.А.) переконали у тому, що Ніколя Саркозі невдовзі повернеться до політики – і буде прийнятий як рятівник. Мені дуже не хотілося її розчаровувати, проте це навряд чи було можливо; складалося враження, що в душі Саркозі давно вже відмовився від політики і після 2017 року підвів остаточну риску під цим періодом свого життя” (Уельбек, 2015: 100). Вводить і **Манюеля Вальса** – відомого французького політика, члена Соціалістичної партії, прем’єр-міністра Франції (2014–2016 рр.), який залишив свою посаду, щоб податися кандидатом на президентські вибори від Соціалістичної



партії: “Щоб зрозуміти, що відбувається, довелося чекати на появу Манюеля Вальса – він стояв на ганку Матиньйонського палацу (офіційна резиденція прем'єр-міністра Франції. – *Н.А.*) і через надто яскраве освітлення здавався блідим; після полудня близько двадцяти виборчих дільниць по всій Франції зазнали нападів” (Уельбек, 2015: 115).

Однак М. Уельбек не обмежується відомими політиками, вводить у текст ще одну реальну постать – **Франсуа Бейру** – політика і письменника, голову Союзу за французьку демократію (UDF), також кандидата на президентський пост (вибори 2007 р.). У тексті він з'являється несподівано і на боці кандидата від Братства, чим здивував багатьох: “Він отримав “квиток у майбутнє” від Бен Аббеса: в разі перемоги на виборах лідер Братства пообіцяв поставити Бейру на чолі уряду” (Уельбек, 2015: 126). М. Уельбек подає своє рецептивне бачення політичної кар'єри цієї особи, вплітаючи у характеристику іронічно-саркастичні нотки: “Старий політик з області Беарн, переможений майже в усіх виборах, де йому довелося брати участь упродовж тридцяти років, забезпечивши собі підтримку кількох впливових тижневиків, доклав чималих зусиль для створення образу мудреця: регулярно з'являлися його фотопортрети з кийком чередника, в накидці, як у селянина на упаковці сосисок “Жюстен Бреду”, на тлі краєвиду з луками та обробленими полями (найчастіше в баскській провінції Лабур). У численних інтерв'ю він намагався зліпити образ стійкого галла – “чоловіка, який зумів сказати ні” (так називали генерала де Голля)” (Уельбек, 2015: 127).

Таким чином, крізь особистісний склад персоносфери прочитуються певні історико-культурні реалії, конкретизуються уявлення, осмислюються цінності, формулюються концепти, робляться узагальнення. В її системі ідентифікуються й самі особистості. За рахунок введення у текст реальних політиків персоносфера роману значно розширюється, доповнюючи загальну картину політичного життя Франції 2022 року, надаючи їй більшої достовірності, викликаючи у читача сприйняття перипетій у тексті як таких, що дійсно відбуваються у часі та просторі.

**Висновки.** Персоносфера даного роману, що є репрезентантом змістового рівня тексту, також характеризується проісламським спрямуванням. Ключовий герой Франсуа не є ревним католиком, тому зміна релігії як коду людської ідентифікації для нього можлива. М. Уельбек дуже майстерно

змальовує всі етапи поступового розчарування героя у житті, виписує ті зовнішні факти, які сприяли зміні суспільно-релігійних орієнтирів: наукове безсилля, душевна і тілесна самотність, смерть близьких людей, втрата кохання, байдужість суспільства, брак дружньої підтримки, втрата роботи і, зрештою, вплив політично-релігійної ситуації. Крім того, автор досить детально окреслює як зовнішні, та внутрішні зміни французького суспільства під впливом мусульманської традиції. Таким чином, подає власну рецепцію ключових подій сьогодення в аспекті політичного й релігійного дискурсів.

Стосунки у персоносфері роману позначаються функціонуванням багатьох “умовностей”. Зокрема, однією з таких конструктивних умовностей є самотність героя, позаяк наявність персонажного контексту вже заперечує цю самотність. Найближче оточення Франсуа робить свій вплив на його остаточний вибір, оскільки кожен так чи інакше наштовхує Франсуа на думку в прогностичності французького суспільства, позбавленого релігійності, національної ідентичності, сімейних цінностей, перспективності успішного розвитку. Цей персональний контекст доповнюється введенням у текст реальних політиків. Як наслідок, персоносфера роману значно розширюється, відтворюючи загальну картину політичних перипетій Франції 2022 року, надаючи їй більшої достовірності, викликаючи у читача сприйняття перипетій у тексті як таких, що дійсно відбуваються у часі та просторі.

Крім того, М. Уельбек у своєму романі “Покора” майстерно інтерпретував тезу про релігію як ключовий код ідентифікації сучасної людини в аспекті політичного й релігійного дискурсів сьогодення. Людини, яка в умовах тотальної глобалізації позбувається національної, цивілізаційної чи будь-якої іншої ідентифікації. Письменник чітко вказує й на проблеми в середині самого світового релігійного процесу. Оскільки сьогодні потрібно виробити оптимальні формули гармонійного співіснування релігій у світі; потрібно віднайти розумну міру між опертям на минуле, традицію й сучасними тенденціями; представникам ключових релігій слід визнати полірелігійність світу, існуючий геополітичний розподіл між різними релігіями; відмовитися від використання релігії як знаряддя політичних ігор і, найголовніше, претензій на абсолютну істинність своєї релігії, виробити вміння співіснувати з іншими.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко А. Від смирення до покори. Про роман Мішеля Уельбека «ПОКОРА». *Богомисліє: літературно-богословський альманах*, № 28, 2021. С. 266–271. <https://doi.org/10.29357/ab.v0i28.223158>
2. Дерев'янченко Н.В. Джерела формування світогляду Мішеля Уельбека. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Філологія*, № 71 (1127), 2014. С. 231–236.
3. Кантемир Н.В. Рецепція романної творчості Мішеля Уельбека в сучасній критиці. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Сер. Філологія*, № 901, вип.59, 2010. С. 179–183.
4. Кольауер М. Кількома «платформними» словами про літературу і культуру пори ксероксів (феномен Мішеля Уельбека у сучасній французькій літературі) / з фр. перекл. В. Фесенко. *Всесвіт*, № 7-8, 2005. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/87/41/>
5. Мірошніченко В. С. Мішель Уельбек: горизонти рішучості. *Культура України*, вип. 39, 2012. С. 123–130.
6. Наместюк С.В. Генеративні моделі персоносфери класичної літературної фабули: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Чернівці, 2018. 210 с.
7. Нікоряк А., Нікоряк Н. Політично-релігійний дискурс роману «Покора» Мішеля Уельбека. *Молодіжна наука заради миру та розвитку: зб. матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (12-14 грудня 2024 року, м. Чернівці). Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича*, 2025. С. 267–272.
8. Нікоряк Н. В. Специфіка кіносценарної персоносфери. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*, 2012, № 13 (238). С. 99–105.
9. Уельбек М. *Покора* / пер. з франц. І. С. Рябчия. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 256 с.
10. Червінська О. *Аргументи форми*: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 384 с.
11. Bardolle O. *La littérature à vif: le cas Houellebecq*. Paris: Esprit des péninsules, 2004. 96 p.
12. Carlson J. *La Poétique de Houellebecq: réalisme, satire, mythe*: Thèse pour le doctorat. Sweden: University of Gothenburg, 2011. 250 p.
13. Noguez D. *Houellebecq, et fait*. Paris: Fayard, 2003. 288 p.
14. Patricola J.F. *Michel Houellebecq ou La provocation permanente*. Paris: Écriture, 2005. 282 p.

### REFERENCES

1. Denysenko A. (2021) Vid smyrennia do pokory. Pro roman Mishelia Uelbeka "POKORA" [From humility to submission. On Michel Houellebecq's novel "Submission"]. *Bohomysliie: literaturno-bohoslovskyi almanakh*, № 28. 266–271. <https://doi.org/10.29357/ab.v0i28.223158> [in Ukrainian]
2. Derevianchenko N.V. (2014) Dzherela formuvannia svitohliadu Mishelia Uelbeka [The origins of the formation Michel Houellebecq's world view]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Ser. Filolohiia*, № 71 (1127). 231–236. [in Ukrainian]
3. Kantemir N.V. (2010) Retseptsiia romannoi tvorchosti Mishelia Uelbeka v suchasni krytytsi [Reception of Michel Houellebecq's novels in contemporary critique]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Ser. Filolohiia*, № 901, vyp.59. 179–183. [in Ukrainian]
4. Kolauer M. (2005) Kilкома "platformnymy" slovamy pro literaturu i kulturu pory kseroksiv (fenomen Mishelia Uelbeka u suchasni frantsuzkii literaturi) [In a few "platform" words about the literature and culture of the photocopier era (the phenomenon of Michel Houellebecq in contemporary French literature)] / z fr. perekl. V. Fesenko. *Vsesvit*, № 7-8. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/87/41/> [in Ukrainian]
5. Miroshnychenko V. S. (2012) Mishel Uelbek: horyzonty rishuchosti [Michel Houellebecq: Horizons of Determination]. *Kultura Ukrainy*, vyp. 39. 123–130. [in Ukrainian]
6. Namestiyuk S.V. (2018) Heneratyvni modeli personosfery klasychnoi literaturnoi fabuly [Generative models of the personosphere of the classical literary plot]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.06. Chernivtsi. 210. [in Ukrainian]
7. Nikoriak A., Nikoriak N. (2025) Politychno-relihiyniy dyskurs romanu «Pokora» Mishelia Uelbeka [The political and religious discourse of the novel "Submission" by Michel Houellebecq]. *Molodizhna nauka zarady myru ta rozvytku: zb. materialiv III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (12-14 hrudnia 2024 roku, m. Chernivtsi). Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t. im. Yu. Fedkovycha*. 267–272. [in Ukrainian]
8. Nikoriak N. V. (2012) Spetsyfika kinostsenarnoi personosfery [Peculiarity of the System of Personages of a Screenplay]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturознавство. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky*, № 13 (238). 99–105. [in Ukrainian]
9. Uelbek M. (2015) Pokora [Submission] / per. z frants. I. S. Riabchyia. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». 256. [in Ukrainian]
10. Chervinska O. (2015) Arhumenty formy [Form arguments]. Chernivtsi: Chernivets'kyi nats. un-t. 384. [in Ukrainian]
11. Bardolle O. (2004) La littérature à vif: le cas Houellebecq [Literature on Edge: The Case of Houellebecq]. Paris: Esprit des péninsules. 96. [in French]
12. Carlson J. (2011) La Poétique de Houellebecq: réalisme, satire, mythe: Thèse pour le doctorat [The Poetics of Houellebecq: Realism, Satire, Myth: Doctoral thesis]. Sweden: University of Gothenburg. 250. [in French]
13. Noguez D. (2003) Houellebecq, et fait [Houellebecq and Fact]. Paris: Fayard. 288. [in French]
14. Patricola J.F. (2005) Michel Houellebecq ou La provocation permanente [Michel Houellebecq or The Permanent Provocation]. Paris: Écriture. 282. [in French]